

Володимир Ілліч Ленін (Ульянов)

(1870-1924) – організатор, теоретик і лідер більшовицького руху в Росії, засновник Радянської держави, голова Ради Народних Комісарів (1917-1924 рр.). Ленін розглядав політику як область взаємини між класами і як мистецтво підпорядкування їх інтересів завданню підготовки пролетарської революції. На його думку, для прискорення її початку необхідно активний вплив передової революційної організації (партії) на хід соціально-історичного прогресу. Ленін – оригінальний інтерпретатор політичної доктрини марксизму в нових історичних умовах ХХ ст. На відміну від К. Маркса, Ленін висунув ідею можливості про-риву ланцюга імперіалістичних держав у найбільш слабкому місці. Доводив, що капіталізм вступив у вищу й останню стадію свого розвитку – імперіалізм, що свідчить про початок його кінця і близькість соціалістичної революції.

Основні праці: *«Імперіалізм як вища стадія капіталізму» (1916), «Держава і революція. Вчення марксизму про державу і завдання пролетаріату в революції» (1917), «Пролетарська революція і ренегат Каутський» (1918), «Дитяча хвороба лівизни в комунізмі» (1920) та ін.*

Розділ І. Класове суспільство і держава

1. Держава – продукт непримиренності класових протиріч

З вченням Маркса відбувається тепер те, що не раз було в історії зі вченнями революційних мислителів і вождів пригноблених класів в їх боротьбі за свободу. При такому положенні справи, при нечуваному поширенні спотворень марксизму, наше завдання полягає насамперед у відновленні правдивого вчення Маркса про державу.

«Держава, – говорить Енгельс, підбиваючи підсумки свого історичного аналізу, – жодним чином не є силою, ззовні нав'язаною суспільству. Держава є продуктом суспільства на певному етапі розвитку; держава є визнання, що це суспільство заплуталося в нерозв'язних протиріччях, розколалося на непримиренні протилежності, позбутися яких воно безсиле. А щоб ці

протилежності, класи з суперечливими економічними інтересами, не проковтнули один одного і суспільство в безплідній боротьбі, для цього стала необхідною сила, що стоїть, очевидно, над суспільством, сила, яка б зменшувала зіткнення, тримала його в межах «порядку». І цією силою, що походить від суспільства, але яка ставить себе над ним, все більше і більше відчужується від нього, є держава».

Держава виникає там, тоді і остільки, де, коли і оскільки класові протиріччя об'єктивно не можуть бути примирені. І навпаки: існування держави доводить, що класові суперечності непримиренні. За Марксом, держава є орган класового панування, орган гноблення одного класу іншим, є творіння «порядку», який узаконює і зміцнює це гноблення, стримуючи зіткнення класів.

2. Особливі загони озброєних людей, в'язниці та інше

«У порівнянні зі старою гентільною (родовою чи клановою) організацією – продовжує Енгельс, – держава відрізняється, по-перше, розподілом підданих держави за територіальним розташуванням».

«Друга відмінна риса – встановлення суспільної влади, яка вже не співпадає безпосередньо з населенням, що організує саме себе, як збройна сила. Ця особлива суспільна влада необхідна тому, що самодіюча збройна організація населення стала неможливою з часу розколу суспільства на класи. Ця громадська влада існує в кожній державі. Вона складається не тільки з озброєних людей, але й з речових додатків, в'язниць і примусових установ усякого роду, які були невідомі родовому (клановому) устрою суспільства.

Складається держава, створюється особлива сила, особливі загони озброєних людей, і кожна революція, руйнуючи державний апарат, показує нам, як панівний клас прагне відновити підзвітні йому особливі загони озброєних людей, як пригноблений клас прагне створити нову організацію цього роду, здатну служити не експлуататорам, а пригнобленим.

3. Держава – знаряддя експлуатації пригнобленого класу

Для утримання особливої суспільної влади потрібні податки і державні борги. «Володіючи державною владою і правом стягнення податків, чиновники, – пише Енгельс, – стають, як органи суспільства, над суспільством».

4. «Відмирання» держави і насильницька революція

Держава «відмирає», за Марксом, на відміну від анархічного вчення про «скасування» держави. «Відмирання» держави в загальнопоширеному, масовому, якщо можна так висловитися, розумінні означає, безсумнівно, затушовування, якщо не заперечення, революції. Енгельс говорить, що, беручи державну владу, пролетаріат «тим самим знищує державу як державу».

Ми за демократичну республіку, як найкращу для пролетаріату форму держави при капіталізмі, але ми не маємо права забувати, що наймане рабство є доля народу і в самій демократичній буржуазній республіці. Будь-яка держава є «особливою силою для придушення» пригнобленого класу. Тому будь-яка держава невільна і ненародна.

Заміна буржуазної держави пролетарською неможлива без насильницької революції. Знищення пролетарської держави, тобто знищення будь-якої держави можливе лише шляхом «відмирання».

Розділ II. Держава і революція. Досвід 1848-1851 років

1. Переддень революції

Пролетаріату потрібна держава – це повторюють усі опортуністи, соціал-шовіністи та каутскіянці, запевняючи, що таким є вчення Маркса, і «забуваючи» додати, що, по-перше, за Марксом, пролетаріату потрібна лише відмираюча держава, тобто влаштована так, щоб вона негайно почала відмирати і не могла не відмирати. А, по-друге, трудящим потрібна «держава», «тобто організований у панівний клас пролетаріат».

Держава є особлива організація сили, є організація насильства для придушення будь-якого класу. Який же клас треба придушувати пролетаріату? Звичайно, тільки експлуаторський клас, тобто буржуазію. Трудящим потрібна держава лише для придушення опору експлуаторів, а керувати цим придушенням,

втілити його в життя здатний тільки пролетаріат як єдиний до кінця революційний клас, єдиний клас, здатний об'єднати всіх трудящих і експлуатованих у боротьбі проти буржуазії. Пролетаріату необхідна державна влада, централізована організація сили, організація насильства і для придушення опору експлуататорів, і для керівництва величезною масою населення, селянством, дрібною буржуазією, напівпролетаріями у справі «налагодження» соціалістичного господарства.

«Держава, тобто організований у панівний клас пролетаріат», – ця теорія Маркса нерозривно пов'язана з усім його вченням про революційну роль пролетаріату в історії. Завершенням цієї ролі є пролетарська диктатура, політичне панування пролетаріату.

2. Підсумки революції

Усі колишні революції вдосконалювали державну машину, а її треба розбити, зламати. Цей висновок є головне, основне у вченні марксизму про державу.

Централізована державна влада, що властива буржуазному суспільству, виникла в епоху падіння абсолютизму. Дві установи найбільш характерні для цієї державної машини: чиновництво і постійна армія – це «паразит» на тілі буржуазного суспільства, паразит, породжений внутрішніми суперечностями, що це суспільство роздирають, але саме паразит, що «затикає» життєві пори.

Але чим більше відбувається «переділ» чиновницького апарату між різними буржуазними і дрінобуржуазними партіями (між кадетами, есерами і меншовиками, якщо взяти російський приклад), тим ясніше стає пригніченим класам, і пролетаріату на чолі їх, їхня непримиренна ворожість до всього буржуазного суспільства. Звідси необхідність для всіх буржуазних партій, навіть для найбільш демократичних і «революційно-демократичних» у тому числі, посилювати репресії проти революційного пролетаріату, зміцнювати апарат репресій. Такий хід подій змушує революцію «концентрувати всі сили руйнування» проти державної влади, змушує поставити завданням не покращення державної машини, а її знищення.

Розділ III. Держава і революція. Досвід паризької комуни 1871 року. Аналіз Маркса

2. Чим замінити розбиту державну машину?

Отже, розбиту державну машину Комуна замінила нібито «тільки» більш повною демократією: знищення постійної армії, повна виборність і змінюваність усіх посадових осіб. Але насправді це «тільки» означає гігантську заміну одних установ установами принципово іншого роду. Тут спостерігається саме один з випадків «перетворення кількості в якість»: демократія, проведена з такою найбільшою повнотою і послідовністю, з якою це взагалі мислимо, перетворюється з буржуазної демократії на пролетарську, з держави (особлива сила для придушення певного класу) на щось таке, що вже не є власне державою.

3. Знищення парламентаризму

«Комуна, – писав Маркс, – повинна була бути не парламентарною, а працюючою корпорацією, в один і той же час і законодавчою і виконавчою.

Раз на кілька років вирішувати, який член панівного класу буде придушувати, раздавлювати народ в парламенті, – ось у чому справжня суть буржуазного парламентаризму, не тільки в парламентсько-конституційних монархіях, а й у демократичних республіках. Вихід з парламентаризму, звичайно, не в знищенні представницьких установ і виборності, а у перетворенні представницьких установ з «говорилень» на працюючі установи.

5. Знищення паразита – держави

«Знищення державної влади», яка була «паразитичним наростом», «відсіч» її, «руйнування» її; «державна влада стає тепер зайвою» – от в яких висловах говорив Маркс про державу, оцінюючи та аналізуючи досвід Комуни. Маркс вивів з усієї історії соціалізму і політичної боротьби, що держава повинна буде зникнути, що перехідною формою її зникнення (переходом від держави до не-держави) буде «організований у панівний клас

пролетаріат». Але відкривати політичні форми цього майбутнього Маркс не брався.

Розділ IV. Продовження. Додаткові пояснення Енгельса

1. «Житлове питання»

Енгельс висловлюється вкрай обережно, кажучи, що пролетарська держава безкоштовно буде роздавати квартири, «принаймні, у перехідний час». Здача квартир, що належать всьому народові, окремим сім'ям за плату передбачає і стягнення цієї плати, і відомий контроль, і те чи інше нормування розподілу квартир. Усе це вимагає певної форми держави, але зовсім не вимагає особливого військового і бюрократичного апарату з особливо привілейованим становищем посадових осіб. А перехід до такого стану справ, коли можна буде безкоштовно віддавати квартири, пов'язаний з повним «відмиранням» держави.

4. Критика проекту Ерфуртської програми

Демократична республіка є найближчий підхід до диктатури пролетаріату. Бо така республіка, анітрохи не усуваючи панування капіталу, а отже, пригнічення мас і класової боротьби, неминуче веде до такого розширення, розгортання, розкриття і загострення цієї боротьби, що, якщо виникає можливість задоволення корінних інтересів пригноблених мас, ця можливість здійснюється неминуче і єдино в диктатурі пролетаріату, в керівництві цих мас пролетаріатом.

Енгельс, як і Маркс, відстоює, з точки зору пролетаріату і пролетарської революції, демократичний централізм, єдину і неподільну республіку. Федеральну республіку він розглядає або як виняток і перешкоду розвитку, або як перехід від монархії до централізованої республіки, як «крок уперед» за певних особливих умов. І серед цих особливих умов висувається національне питання.

5. Передмова 1891 р. до «Громадянської війни» Маркса

Не тільки в монархії, але і в демократичній республіці держава залишається державою, тобто зберігає свою основну відмінну рису:

перетворювати посадових осіб, «слуг суспільства» на панів над ним.

Бо для знищення держави необхідно перетворення функцій державної служби в такі прості операції контролю та обліку, які доступні, під силу більшості населення, а потім і всьому населенню. А повне усунення кар'єризму вимагає, щоб «почесне», хоча і неприбуткове, місце на державній службі не могло служити містком для перестрибування на високоприбуткові посади в банках та в акціонерних товариствах, як це буває завжди в усіх вільних капіталістичних країнах. Розвиток демократії до кінця, пошуки форм такого розвитку, випробування їх практикою тощо, все це є одна із складових завдань боротьби за соціальну революцію. Окремо взятий, ніякий демократизм не дасть соціалізму, але в житті демократизм ніколи не буде «взятий окремо», а буде «узятий разом», впливати і на економіку, підштовхувати її перетворення, підпадати під вплив економічного розвитку тощо. Така діалектика живої історії.

6. Енгельс про подолання демократії

У звичайних міркуваннях про державу постійно робиться помилка. А саме: постійно забувають, що знищення держави є знищенням також і демократії, що відмирання держави є відмиранням демократії. Ні. Демократія не тотожна з підпорядкуванням меншості більшості. Демократія визнає підпорядкування меншості більшості держави, тобто організація для систематичного насильства одного класу над іншим, однієї частини населення над іншою. Ми ставимо своєю кінцевою метою знищення держави, тобто всякого організованого і систематичного насильства, будь-якого насильства над людьми взагалі.

Розділ V. Економічні основи відмирання держави

1. Постановка питання Марксом

Ясно, що не може бути й мови про визначення моменту майбутнього «відмирання», тим більше, що воно являє собою свідомий довготривалий процес. Перше, що встановлено цілком точно усією теорією розвитку, всією наукою взагалі, – і що забували утопісти, що забувають нинішні опортуністи, які бояться

соціалістичної революції, – це та обставина, що історично безсумнівно повинна бути особливою стадією або особливим етапом переходу від капіталізму до комунізму.

2. Перехід від капіталізму до комунізму

Перехід від капіталістичного суспільства, що розвивається, до комунізму, в комуністичне суспільство неможливий без «політичного перехідного періоду», і державою цього періоду може бути лише революційна диктатура пролетаріату. У капіталістичному суспільстві, за умови найбільш сприятливого розвитку, ми маємо більш-менш повний демократизм у демократичній республіці. Але цей демократизм завжди стиснутий тісними рамками капіталістичної експлуатації і завжди залишається тому, по суті, демократизмом для меншості, тільки для заможних класів, тільки для багатих.

Демократія для мізерної меншості, демократія для багатих, ось який демократизм капіталістичного суспільства.

Розвиток вперед, тобто до комунізму, йде через диктатуру пролетаріату й інакше йти не може, бо зломити опір експлуататорів капіталістів більше нікому та іншим шляхом не під силу.

4. Вища фаза комуністичного суспільства

Економічною основою повного відмирання держави є такий високий розвиток комунізму, за якого зникає протилежність розумової та фізичної праці, зникає, отже, одне з найважливіших джерел сучасної суспільної нерівності і то таке джерело, якого одним переходом засобів виробництва до суспільної власності, однією експропріацією капіталістів відразу усунути ніяк не можна. Ця експропріація надасть можливість чималого розвитку продуктивних сил.

Держава зможе відмерти повністю тоді, коли суспільство здійснить правило: «від кожного за здібностями, кожному за потребами», тобто коли люди настільки звикнуть до дотримання основних правил гуртожитку.

Те, що зазвичай називають соціалізмом, Маркс назвав «першою» або нижчою фазою комуністичного суспільства. Оскільки спільною власністю стають засоби виробництва, остільки слово

«комунізм» і тут доречно, якщо не забувати, що це не повний комунізм. У першій своїй фазі комунізм не може ще бути економічно цілком зрілим, цілком вільним від традицій або слідів капіталізму. Звідси таке цікаве явище, як збереження «вузького горизонту буржуазного права» – при комунізмі в його першій фазі. Буржуазне право по відношенню до розподілу продуктів споживання припускає, звичайно, неминуче і буржуазну державу, бо право є ніщо без апарату, здатного змушувати дотримуватися норм права.

Демократія має величезне значення в боротьбі робітничого класу проти капіталістів за своє визволення. Але демократія зовсім не є межа, а лише один з етапів по дорозі від феодалізму до капіталізму і від капіталізму до комунізму. Демократія означає рівність. Зрозуміло, яке велике значення має боротьба пролетаріату за рівність і гасло рівності, якщо правильно розуміти його в значенні знищення класів. Але демократія означає тільки формальну рівність. Демократія є форма держави, один з його різновидів. І, отже, вона являє собою, як і будь-яка держава, організоване, систематичне застосування насильства до людей. Це з одного боку. Але, з іншого боку, вона означає формальне визнання рівності між громадянами, рівного права всіх на визначення устрою держави і управління нею.

З того моменту, коли всі члени суспільства або хоча б більшість їх самі навчилися керувати державою, самі взяли цю справу у свої руки, «налагодили» контроль за незначною меншістю капіталістів, за банками, які хочуть зберегти капіталістичні замашки, за робітниками, глибоко розбещеними капіталізмом, – з цього моменту починає зникати потреба в усякому управлінні взагалі. Чим повніше демократія, тим ближче момент, коли вона стає непотрібною. Чим більш демократичною є «держава», що складається з озброєних робітників і є «вже не державою у власному розумінні слова», тим швидше починає відмирати будь-яка держава.

Друкується за: Ленін В. Держава і революція / В. Ленін // Повне зібрання творів. – 5-е вид. – Т. 33. – М. : Видавництво політичної літератури, 1969. – С. 1–120.